

Данијела Р. ПЕТКОВИЋ

(Београд, Институт за књижевност и уметност)

petkovic.danijela@yahoo.com

ДАВИД И ГОЛИЈАТ НА СРПСКИ НАЧИН¹

(Сижејни обрасци борбе неравноправних
противника у народним епским песмама)

Кључне речи: Голијат, Давид, мит, епска песма, сижејни модел, јунак, противник, мегдан, борба

Апстракт: У овом раду биће речи о различитим модалитетима сижејне схеме сукоба неравноправних противника у одабраном корпусу српских епских народних песама. Испитују се митолошки преци и епски наследници Голијата и Давида, као и почетни образац борбе човека и дива и његова даља трансформација у варијантама о појединачним мегданима против јачег противника и колективним сукобима са бројнијим непријатељем. Такође се сагледава и супротна релација: јачи јунак – слабији противник, односно, бројнији јунаци – малобројнији противници, као показатељ деформације почетног модела и продора реалија.

Библијска повест о мегдану Филитејанина Голијата из Гата и Давида, израиљског пастира, свакако је најпознатија прича о борби човека и дива. Младић, невичан војној вештини, побеђује супериорног ратника, високог шест лаката и пед, не снагом мишица, него окретношћу ума – обичним каменом хитнутим из праћке. Иако је одавно парадигматична, ова општепозната прича о тријумфу слабијег, млађег јунака над старијим и искуснијим, није ни усамљена, а ни најдревнија.

Корене треба најпре тражити у космогонијским митовима, распрострањеним широм планете, од Европе, Мале Азије, до Далеког истока и области Пацифика, који говоре о смени божанских нараштаја. Старије божанство, бога творца космоса, планете, отеловљење непокретности, отпора, свргава млађи, динамичнији бог. Њега такође може да замени способнији потомак, а теомахија се окончава богом (најчешће громовником) који успоставља ред и свеопшти поредак у васељени. У акадској традицији Еа (Нудимуд) убија Апсуа, који заједно с Тијамат представља први још нераздвојени божански пар – водени тоталитет. С Тијамат се разрачунава Мардук, син Еин, и постаје врховни бог (*Enuma eliš*

¹ Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2008: Tabla I, 61–69; Tabla IV, 93–103). Хуритско-хититска теогонија успоставља низ Алалу – Ану – Кумарби – Тешуп, бог олује (Elijade 2003a: 122–128). Према канаанским митовима, првобитног Ела сменио је Баал и узео му обе жене (Elijade 2003a: 130–134). Грчка митологија памти настанак Урана и Гее из Хаоса, затим Кронову владавину и коначно Зевсово устоличење (Hesiod 2008: st. 116, 126–127, 881–885). У индоевропској традицији такође се сачувала успомена на сукоб богова старије и млађе генерације; на истоку – победа Индре и потискивање Варуне (борба Асура и Дева), а на западу, међу германским племенима, митови о ратовању и помирењу две групе богова – Ази и Вани (Elijade 2003a, 171–178; Elijade 2003b: 130; Robinson i Wilson 1976: 268).

Богови победници обично се не сукобљавају само са својим прецима, него и с низом чудовишта, змија, змајева, дивова, који бране стари поредак, хаос, спречавају успостављање реда, изазивају сушу, задржавају воду, итд. Њих старији нараштај богова ствара и користи против узурпатора божанског престола, или пак креације хаоса саме устају на своје творце. Мардук је у борби против Тијамат морао да савлада хидру, змаја, лава, вука, људе-звери, укупно једанаест немани које је она створила (*Enuma eliš* 2008: Tabla I, 132–145; Tabla IV, 115–119); Тешупу је смртник помогао да победи змаја Илијанку (Elijade 2003a: 125–126); Баал је убио седмоглавог воденог змаја Јама (Elijade 2003a: 134); Јахве једини може да се обрачуна с морским чудовиштем Левијатаном (*Књига о Јову*, гл. 40: 20–28 и 41: 1–25; *Псалми Давидови* 74: 13–14; *Књига пророка Исаије*, гл. 27: 1); Зевс се борио против чудовишног Тифона са сто змијских глава на раменима (Hesiod 2008: 820–868); Аполон против змије Питона и дива Титије (Грејвс 2004: 73); Индра је усмртио змаја Вритру (Elijade 2003a: 176); Тор се маљем супротставио дивовима и змији Јормунгандр (Puhvel 1989: 202), а у балто-словенској традицији позната је борба Перуна, Перкунаса, и Змаја, Волоса, Велеса (Иванов и Топоров 1974: 75–103).

Интересантно је поменути још једну аналогију библијске приче о борби човека и дива с древним космогонијским митовима – неретко, победници нису ни јачи ни тако неприкосновени. Почетни пораз је уобичајена епизода, а потом и савез, помоћ неког од старије генерације богова или људи, чаробно средство, па чак и обмана. Еа је морао најпре Апсуа да успава, окује, па тек онда да му одузме моћ и сјај, а све уз прећутну сагласност Тијамат (*Enuma eliš* 2008: Tabla I, 64, 69). Илијанка је испрва победио Тешупа, а потом је Хупашија, смртник, опио и везао змаја, којег је онда Бог олује лако савладао (Elijade 2003a: 125–126). Крон је сео на престо тек пошто је кастрирао Урана (Hesiod 2008: 179–181), а Зевсу су коначну победу над Кроном и Титанима обезбедили сторуки дивови (Hesiod 2008: 713–721).

Паралелно космогонијским одвијале су се земаљске битке. Хероји, у многим традицијама – полубожанства, потомци богова, једини су успевали да земљу, владаре, па и богове, ослободе

страшних, дивовских немани. Гилгамеш и Енкиду савладали су страшног Хумбабу, чувара Кедрове шуме (*Гилгамеш* 1998: V плоча), персијски јунак Феридун приковао је за стену Захака, демонског краља са змијским главама (у авестијској традицији Траетаоне – Ажи Дахака) (Ferdowsi 2000: 20–21), најпознатији грчки јунак Херакле низом подвига задобио је бесмртност – убио је две змије, немејског лава, деветоглаву Хидру, дива Гериона с три главе и три тела, итд. (Robinson i Wilson 1976: 167–176), Одисеј је надмудрио Киклопа. Прича о библијском пастиру, а потоњем владару, Давиду и цину Голијату такође се може сместити у времена када су прапреси учествовали у уређивању света, који су тада, осим човека, још настањивали немани и дивови.² Активност хероја, културних јунака, прапредака, у основи је продужетак исте космогонијске теме о увођењу реда и устројству универзума из првобитног хаоса, у митско доба детињства човечанства. Победа над чудовиштима која се изнова јављају, претећи да угрозе тек установљени свет, значи и одржавање тог утврђеног космичког закона, цикличну борбу против сила хаоса које не могу бити уништене, будући да су такође божанског порекла. Оне бивају само потиснуте у неприступачне пределе, на крај света, одакле се периодично враћају. Обреди и ритуали везани за нову годину симболично су понављали космогонијску борбу против чудовишта, одражавајући тако схватање цикличног митског времена. Главни задатак културних хероја је сузбијање тих сила мрака, подучавање човека, а понегде и његово стварање (Meletinski 1983: 201). Културни јунаци су први људи, учитељи, демијурзи, а елементе културе доносе и освајају често служећи се преваром (трикстери). С успостављањем поретка на земљи, завршавају своју мисију, нестају или се повлаче на небо, у земљу, океан, далека острва, међу звезде, итд. (Мелетинский 1958: 114–132).

Епика је усвојила митолошке обрасце, па је тако сачувала и представе о културним херојима. Они постају први фолклорни јунаци.³ Карактеришу их хиперболизована снага, диновски раст, огромна тежина, некад магијске способности, тотемске, зооморфне црте (Криничная 1988: 187). Њихови противници такође имају видна фантастична обележја. Епски сижеи о њиховој међусобној борби познати су као сижеи о змајборству. На каснијим ступњевима развоја епике овакве јунаке постепено потискују јунаци реалнијих особина, а космогонијске борбе своде се на националне, племенске.⁴ Смена генерација хероја налази се у основи свих оних

² Библија и апокрифни списи говоре о постојању нефила, диновског раста. У *Постању* и *Књизи Еноховој* помињу се дивови рођени из брака синова божјих и кћери човечјих (*Прва књига Мојсијева*, гл. 6: 4; *The Book of Enoch* 1917: ch. 7).

³ Према мишљењу Мелетинског, митолошки културни херој еволуирао је у два смера, ка божанству и ка епском јунаку (Мелетинский 1963: 25–31). То је „vid prelaska od arhaične forme ka razvijenim formama” (Meletinski 1983: 196).

⁴ В. Ј. Пропп и Е. М. Мелетински уочавају три фазе руског епа (Propp 1958; Мелетинский 1963). Б. Н. Путилов прати еволуцију епа и главног јунака од

епских сижеа у којима јунак побеђује горостасног, снажног, дотад непобедивог јунака.

Парови митолошких и епских бораца (побеђених и победника) формирају једну парадигматску линију, која не мора обавезно бити еволуциона, односно изведена по хронолошком принципу. Митска логика подразумева циклично понављање истог архетипског обрасца:

поражени	победник
старије божанство	млађи бог
чудовиште, див	млађи бог
чудовиште, див	културни херој, јунак старије генерације
културни херој, јунак старије генерације	млађи, реалнији јунак

Лако се уочава изменљива позиција културног хероја, односно јунака старијег поколења. А. Лома је приметио да такву амбивалентну улогу у српској усменој традицији заузима наш највећи национални јунак.⁵ Дуговеки Марко, хиперболичане снаге, савлађује фантастичне, хтонске противнике, али и сам бива угрожен или савладан од јунака млађе генерације, или се повлачи у нова времена модернијег наоружања (Карацић 1972: 321). У првом случају, реч је о сижеима о змајеборству, у другом – о смени јуначких нараштаја. Прича о Давиду и Голијату уклапа се у оба обрасца. Моделу борбе културног јунака и немани одговара двострука концепција Давидовог лика – он је, како је поменуто, пастир, што упућује на његове медијаторске способности (*Словенска митологија* 2001: 420; Кулишић, Петровић и Пантелић 1970: 307; Детелић 1992: 243–247), и потоњи краљ – божји намесник. Видљивији је други модел – смена херојских генерација, по којем јунак просечних способности надјачава јунака фантастичних особина. Заправо, реч је о изоморфној архетипској матрици. Српска епика није потпуно асимиловала овај древни тематски образац, сачувале су се назнаке у градњи ликова – протагониста дуела, као и мотивске паралеле у кулминацији (коришћење обмане, трика) и епилогу (победа над супериорнијим противником).⁶

фантастично-историјског, преко херојско-историјског до реално-историјског (Путилов 1971).

⁵ „... и Свјатогор и Марко представљају, сваки у склопу своје епске традиције, неку врсту хронолошке вертикале која повезује више херојских нараштаја...” (Лома 2008: 87).

⁶ Треба напоменути да пар јак – слаб или силан – нејак не мора увек бити заснован на сукобу. Савезништво, комплементарност овакве дијаде најбоље се огледа у спрези силан, искусан, стари отац – недорасли син, дете (Pešikan-Ljuštanović 1994: 80). Овај рад се ограничава на испитивање модалитета сукоба силнијих и слабијих јунака, док савезништво снажних и нејакних може бити предмет неких будућих истраживања.

Див се у српским бајкама и предањима не разликује много од џинова у усменој прозној традицији других народа – он је типичан непријатељ (у бајкама канибал) којег је лако обманути (Радуловић 2009: 215–216). Вођа дивова из бајке у стиху „Јован и дивски старешина” (СНП II, 8) уклапа се у поменути модел. Српска епска песма не помиње директно дива, џина, већ једино „големог” јунака. Други пут, само се да наслутити да је реч о огромном јунаку на основу његове прекомерне, надљудске снаге, поликефалије, два или три срца, каменим деловима тела, громовитом гласу, или по страху који његова појава изазива. При том, треба нагласити да је граница између дива и змајборца овде релативизиована, врло танка. Обрасци су се преклопили, а то је условило и амбивалентан положај српских дивова.

На позитивном полу је наш највећи јунак, којем су научници одавно налазили паралеле у индоевропској митологији и епици насталој на њеној подлози. Марко је тако посматран као сунчано божанство, змајборац, шаман, наследник св. Ђорђа и јунака-коњаника, типичан епски јунак, итд.⁷ Дивовске пропорције ишчитавају се из културноисторијских предања о настанку појединих стена или удубљења у камену.⁸ Македонска и бугарска предања помињу Марка у контексту прапредачког уређивања света – настанак планина, просецање клисура, стварање удубљења сопственом тежином, а предања и епске песме тематизују Марков губитак снаге кад се похвалио да је најјачи и кад је уједно стварање света било довршено – подизање камена или торбице тежине земљине кугле (*Словенска митологија* 2001: 293). Губитак снаге Л. Делић тумачи као прелазак са митолошке на епску меру (Делић 2006: 306–312), а Б. Сувајцић као фиктивну смрт јунака (Сувајцић 2005: 178–182). Неки елементи портрета који Марка такође сврставају међу дивове, осим огромне снаге и тежине коју само Шарац може да понесе, јесу и силовити ударци, оружје које само он може да подигне (буздован од шездесет шест ока), бркови величине полугодишњег јагњета, енормне количине вина које испија из повећих леђена (понегде и незајажљив апетит), играње од ког се тресе кула, итд.

Снагу је наследио од ујака, војводе Момчила, „големог јунака”, чију опрему и оружје Вукашин једва подиже, у чије чизме „обје ноге меће” (СНП II, 25), или му, као у Милутиновићевој варијанти, досежу до паса (ПЦХ, 147). О дивовском расту сведочи

⁷ Исцрпан преглед и коментар радова на ову тему И. Руварца, М. Халанског, Н. Нодила, В. Чајкановића, А. Шмауса, Ј. Томића, С. Новаковића, Н. Банашевића, Н. Милошевић-Ђорђевић, Б. Мериђија, С. Стојковића, Н. Љубинковића, А. Ломе, Р. Иванове, Д. Срејовића, М. Филиповића, итд. дао је Б. Сувајцић (Б. Сувајцић 2007: 125–150).

⁸ Вук у *Рјечнику* помиње нпр. гигантске чанке Краљевића Марка, затим огромне размаке међу стенама одакле су скочили и доскочили Марко или Милош – Краљевића скакала, Милошева скакала (Караџић 1986: 1110, 521, 502).

и растојање од ловишта до куле које Момчило преваљује у три скока (СНП II, 25). У варијанти из старијих записа, војвода има два срца (Б, 97). Крилати коњ, сабља са очима, биље у перчину, моћи од помоћи, атрибути су који пристају оваквом јунаку. У Вуковом запису, сам Вукашин кајући се признаје да таквога јунака више нигде на свету нема. Тако посредно сведочи о последњем представнику гигантских јунака и крају митског доба (Шмаус 1969: 21). Умирући, јунак старије генерације преноси снагу јунаку који отвара историјску епоху (Делић 2006: 298–299).⁹

Малобројни дивови, овог пута са изразито негативним карактеристикама, налазе се међу непријатељима јунака. Противник Поповића Стојана, друмски разбојник, пресретач његових сватова, именован је као цин Латинин. Хронотоп раскршћа у време повратка сватова, вила која цина двори, као и портрет у ком доминирају тероморфна обележја, црна и златна боја, велики бркови, тешка опрема, недвосмислено га смештају међу демонске, хтонске јунаке (Петковић 2008: 142–143):

„Сједи јунак крај друма широка,
 На њему је чудно одијело:
 Вас у срми и у чистом злату,
 Тешко га је поклопило перје,
 Побратиме, до зелене траве,
 Нешто му се црни преко зуба
 Колик’ јагње од пола године,
 Сјају му се токе кроз бркове,
 Као јарко кроз горицу сунце,
 Жуте му се ноге до кољена,
 Побратиме, у чистоме злату,
 Покрај њега лежи топузина,
 Преко крила копље убојито,
 А о бедри сабља окована;
 Пије јунак црвенику вино,
 Служи му га из горице вила
 Десном руком и чашом од злата,
 А лијевом мезе му додаје.”
 (СНП II, 87)

Савлада га Марко, девер, и то тако што му најпре „завара очи”. Цидовка дјевојка, несуђена Маркова невеста, толико је снажна да је Рељини ударци једва буде, Милошеви само наљуте, а тек је усмрти Марков буздован, и то случајно, бачен насумице, у бегу (СНП II, 49). На дивовско порекло Маркових противника Деда и Мине Цидовине указује само име (СНП IIр, 49; ПЦХ, 37). У свим овим примерима Марко је представник реалних јунака, људских пропорција.

⁹ А. Лома примећује да исто тако Свјатогор дахом, знојем или пеном преноси део своје јуначке снаге Иљи, првом представнику следећег поколења јунака (А. Лома 2008: 74).

Све досад поменуте јунаке недвосмислено можемо сврстати међу гиганте. На то експлицитно указују црте портрета, атрибути, номенклатура. Постоје, међутим, а и много су бројнији, они који чувају само неке прежитке дивовских обележја. Громовити глас може указивати на змајборце, громовникове противнике, али и на огромне јунаке. У српској епизи имају га нпр. Старина Новак (СНП III, 6), Комнен барјактар (СНП III, 26), као и троглави Арапин (СНП III, 36). Од хода Радосава Кавге подрхтава тло (СНП, Пр, 80).

Највећи број јунака чији је портрет конзервирао понеку циновску карактеристику налази се на негативном полу, међу противницима протагониста. Упечатљив је лик Михне, каменитог до паса. Каменитост, топоним Костур, крађа жене сигнали су његове везаности за свет мртвих (Делић 2009: 534–535). М. Елијаде сведочи о распрострањености митова о каменим људима који су испрва насељавали земљу. Они су потомци првобитних божанстава и стене (*petra genitrix*). Мит о Уликумију, каменом диву, ког је Тешуп оборио и савладао тек пошто му је Еа посекао ноге (Eliade 2003a: 127–128), типолошки је близак решењу које нуди старији запис о Марку и Михни, и посредно открива Михнину гигантску природу. На слично порекло Мусе Кесеције указује А. Лома – рођење на „плочи студеној” и дочекивање Марка у клисури (Лома 2008: 73).

Муса има још једно обележје – три срца и гују на последњем од њих. Ако га змија смешта међу змајевите јунаке, три срца сведоче о дивовском пореклу, мада граница између ова два типа јунака, како је поменуто, није непропусна. Осим хипертрофије, на циновску природу упућују и мултипликација, удвостручавање и, нарочито утростручавање органа – „троја ребра једна по другијем”. Супериорнији противник с три (два) срца савладан је с много муке. Најчешће је преварен, наведен да у одсудном тренутку мегдана скрене поглед у страну, ка небу, или јунаку припомогне вила (опсена, савет). Осим Мусе, више срца имају нпр. противници Рада Облачића (Рада од Авале) у сижееу о борби најмлађег јунака с хваљеним придошлицом – СНП VI, 33; СНП Пр, 55; СНП Пр, 85; ПЦХ, 145; и супарници Стојана Поповића у сижееу о неверној жени (подтип: певање у гори) – СНП VII, 28; СНП Пр, 92. Међу поменутим Радовим противницима треба издвојити Арапина и Алију Ферзелеза; осим три срца, први има и три реда зуба, а други три реда костију. У Милутиновићевој *Пјеванији* песма бр. 26 припада истом тематском кругу – мегдан као јуначко такмичење. Арап, овог пута противник Бановић Секуле, нема ни три срца, нити, формулативно, три главе. Али, док јаше, носи јелу као сунцобран. Није реч само о снази потребној да се јела ишчупа и подигне. Имплицитно је садржан и податак о огромном јунаку коме је потребно читаво дрво да га заклони.

Представе о поликефалним хтонским божанствима и митским чудовиштима у нашој епској поезији најбоље су сачуване у лику

троглавог Арапина, противника у сижеима о јуначкој женидби. Сличну позицију заузима и страшни пресретач јунака или сватова, огромне снаге, који разметљиво, изазивачки, баца буздован високо у небо, док немарно седи прекрштених ногу. Његова опуштеношћ говори да намернике може да савлада и не устајући (Петковић 2008: 141–144). Топос прелаза и женидбена тематика, за које се доминантно везују, овакве противнике померају ка змајевитим јунацима.

Давид

Као што библијски цин нема свој изравни пандан у српској епској поезији, тако ни лик Давида није директно преузет. На типолошку сличност указују неки моменти биографије који се могу наћи у нашој епици – пастир, готово дете, невичан мегданима, син остарелог родитеља, упркос одговарањима, излази на мегдан јачем противнику и савлада га помоћу трика, обманом. У најширем смислу речи, Давид постаје парадигма за све слабије јунаке који ипак однесу победу.

Најпознатији царев заточник је свакако Милош Воиновић, пастир и најмлађи Воинов син.¹⁰ Прекривен бугарском кабаницом, симулира непознавање основних борилачких вештина, и изазива подсмех носећи копље наопако. Збуњује и цара, који га одговара од мегдана, али и самог противника. Све је то мудро осмишљен план, почетно лукавство које обезбеђује повољнију позицију у предстојећем окршају. Тактика постоји и у завршној борби с троглавим Балачком. Испрва Милош искористи међедину да се закљони од пламена. Потом се три пута премеће од силовитог студеног ветра из друге Балачкове главе. Исто тако су се котрљале шићарције под ударцима његовог буздована. Ситуација се преокреће кад из даљине, шестоперцем (као Давид каменом) најпре обори супарника, а потом му одсече главе.

И док је Милош само привидно лош мегданција, Марко Краљевић ће више пута понети епитет кукавице и слабијег у дуелу. Ипак, епска логика по којој највећи јунак не може тек тако да буде побеђен, нити да погине од руке мање познатих јунака, смртника, дозволила је Марку да и из сукоба у којима је слабија карика изађе као победник, макар морао да пренебрегне јуначки кодекс борбе. У улози заштитника невесте и сватова нашао се пуно пута, али до победе није дошао увек тако лако. Страшног Белил-агу обмануо је најпре молбом да му покаже извор, а онда га је убио с леђа и то жмурећи (СНП VI, 38). Слично се обрачунао и са сестрићем, младим Турчином којег није могао да савлада (СНП Пр, 39). После пуно вина и привидног примирја позвао га

¹⁰ И. Руварац је Милоша изједначио с убицом змаја и наследником божанства, попут Индре, а Балачка с Валасом, односно Вритром (Б. Сувајчић 2007: 86–87).

је да погледа у наводно замућено сунце, а онда је напојио сабљу његовом крвљу јер је то био први јунак на ког је наишао, баш како је сабљи и обећао. Нешто због табуа изречене заклетве, а нешто због улоге националног борца против Турака, тек, ово Марково нечовештво није потамнело његову епску славу.¹¹ Ако ико може победити Марка, онда је то само његов сестрић. И. Златковић уочава матрилинеарну епску вертикалу Момчило – Марко – његов сестрић (Златковић 2006: 83). Овакво генеалошко стабло симболично приказује смену јуначких генерација. Силни млади јунак, ипак, на супротном је полу од неискусног младића, слабијег на почетку дуела.

Млад јунак, готово дете, први пут на мегдану, као заменик остарелог родитеља, полаже свој иницијацијски тест. На пол слабијих бораца смешта га неискуство и детињски узраст. Савлађивање искусног, гласовитог непријатеља треба да му обезбеди јуначки статус, да потврди његову зрелост и ратничку способност. Иво Сенковић, заточник остарелог Ђурђа, стиче предност у мегдану против уцењивача и зулумћара аге од Рибника тек пошто му помогне искусни очев дорат (СНП III, 56). Борба, пуна новелистичких обрта, сведочи о Ивиној нејакости, неискуству, али и домишљатости. Кад му се други пут укаже прилика да нападне, Иво ће посећи главу агином вранцу, а када овај притисне свог јачача, остаје му само завршни ударац. (Давидова тактика да најпре обори противника налази овде свој далеки одјек.) Потом ће Иво умаћи потери лукаво заваривајући траг у шуми. Попут Ива, и нејаки Матија добија мегдан у ком је улог његова сестра (СНП III, 55). „Хрђак” Јован Станковић, заточник остарелог војводе Радоње, не уме да се бори, прекоревају га искуснији посматрачи, али он ипак добија мегдан и право на статус јунака (ПЦХ, 28).

Већ је помињан сиже о јуначком такмичењу у ком тројица јунака дочекују хваљеног придошлицу, а само један од њих (Раде/Миросав Облачић/Облак) сме да му се супротстави. Уочене су дивовске црте портрета противника, мотив обмане на врхунцу мегдана, а треба још подвући и трећу подударност с митолошким предлошком – победник је најмање славан у друштву прекаљених и већ чувених бораца, он нема пуно борбеног искуства и изузетно је млад. У једној варијанти Раде има само 15 година – СНП Пр, 85 (Самарција 2010: 230).

Још један тип епског сижеа, на граници с породично-новелистичким, у центар ставља нејаког, младог јунака. Јован, још дечак, спречава удају мајке за очевог крвника, тако што га убије из заседе (СНП VII, 30; СНП IIIр, 23). У првој варијанти дечак једва подиже

¹¹ У једном сличном примеру певач такође оправдава поступак Димитрија Јакшића, који исто убија свог сестрића, још дете, црно Арапинче (СНП II, 97). Арапин и Турчин у горњем примеру нису само национални непријатељи, они наслеђују митолошке отимаче девојака (сестара) који припадају другом, хтонском свету. Убијање њихових потомака јесте наставак вечите борбе против демонских сила.

очево оружје, сабља му се вуче, с муком натеже ороз, а несуђени женик има јасно дивовско обележје – глава тешка 17 ока.

У сличном контексту могу се посматрати и сижеи о последњем подвигу болесног јунака. Најпознатије су варијанте о Боланом Дојчину (Ивану Карловићу) – ЕР, 110; СНП II, 78; СНП Пр, 63. Јунак на самрти, утегнут и постављен на коња, налази последњу снагу да одбрани част сестре и љубе (или само сестре), да окаје грех због којег болује (СНП Пр, 63), након чега може да нађе вечни мир¹². Насилнику који напада кад помисли да јунак више не може да одговори супротставља се из болесничке постеље Марко Мартесин (Б, 67; Б, 68), а болесни Петар Бошковић спречава харање својих оваца (СНП IV, 47). Образ ће сачувати и Ђуро Даничић, муж на свадби своје неверне жене (СНП VII, 31; СНП VII, 32). Већ полумртав, дуго година болестан, придићи ће се за последње јунаштво. Сабљу која је наводно дар новом младожењи једино он успева да извуче из корица и да њоме казни супарника, а потом и прељубницу. Сви поменути сижеи о подвигу болесног јунака представљају ипак удаљавање од основног обрасца (болест и смрт победника, противници људских пропорција).

Ширење и деформација модела

Модел борбе човека и дива није опстао у песмама средњих и новијих времена. Архаични епски јунаци уступили су место реалнијим фигурама, а мегдани и борбе изгубили су космогонијско обележје и свели се на земаљске димензије. Преживео је једино образац сукоба слабијих и јачих противника, у ком је високо етички вреднована победа првих, поставши тако еквивалент схватању правога јунаштва. Храброг појединца је постепено потискивала група, чета, непријатељ је добио људско обличје, али се и он мултипликовао.

Минимално проширење обрасца подразумева дуплирање противника. На договорени мегдан изазивач стиже с пратиоцем, помоћником, па се јунак бори против двојице истовремено (ПЦХ, 54, а у варијанти ПЦХ, 143 јунак је делија девојка). Вида Маричића на извору дочека заседа од чак тројице јунака (СНП VII, 54). Веома су бројни сижеи у којима се један јунак супротставља чети или читавој војсци. По правилу, доминирају у песмама старијих времена. Косовски јунаци: Бановић Страхиња, Срђа Злопоглеђа и Бошко Југовић појединачно савлађују читаве турске одреде (СНП II, 50). Марко се у сватовима или у царевој војсци сукобљава са више стотина и хиљада нападача. Заробљеном јунаку, изведеном пред туђег владара, дозвољено је да одабере како ће умрети. Он

¹² Л. Делић варијанте о Боланом Дојчину смешта у круг песама о змајеборству. Примећује да се под утицајем светачке биографије св. Димитрија, браниоца Солуна, модификовао распрострањени митски образац „у којем носилац космогонијског чина, по дефиницији, остаје жив” (Делић 2011: 112).

бира огледање са стотинама непријатељских војника, и из те неравноправне борбе излази, наравно, као победник (Б, 101; СНП II, 52; ПЦХ, 158, итд.). Број противника у песмама средњих времена већ је сведенији. Често је укључен и мотив преваре. Тако Комнен-барјактар сам разгони чету Хрње Мустаф-аге симулирајући да је претходник много веће потере (СНП III, 26). Слично је јунаштво трочлане Тадијине чете која разоружа заспале Турке (СНП III, 39) или подвиг четири ускока (СНП III, 47; СНП IIIр, 63). Последња два примера су прелаз ка сижеима о колективним сукобима. Победа малобројније хајдучке (ускочке) чете, затим мањих одреда српских устаника или Црногораца у борбама за ослобођење над читавим непријатељским војскама већ су опште место. Реалне историјске чињенице, преточене у песме, сасвим су заклониле митолошку подлогу о сукобу јунака неједнаких снага.

Нарушавање модела јавља се у варијантама сукоба равноправних противника, односно чета једнаких снага. Од парадигматског обрасца овде је остао само мотив преваре. Попут Комнена у чети Сењанин Тадије, 30 јунака из чете Максима барјактара везаће 30 Удбињана ухваћених на спавању (СНП VI, 50).

Ако измена обрасца овде и није толико видна, крајња деформација и извртање модела лако се препознају у сукобу неједнаких противника у којем победу односи – јачи. Овакав однос снага није уобичајен, па су песме које га тематизују ретке. Нарушен јуначки и етички кодекс захтева додатну мотивацију и оправдање победе. Бројнија црногорска чета у заседи дочекује само харачлију или великог крвника и зулумћара с мањом пратњом (СНП VIII, 21; СНП VIII, 72). Веран отисак историјских околности у слабијим варијантама није чак ни пропраћен било каквом херојско-етичком мотивацијом. Нпр. у песми 155 Милутиновићеве *Пјеваније* Сима харамбаша с 34 друга лако савлада Османа и седморицу пратилаца, а у песми бр. 128 *Ерлангенског рукописа* чета од 60 Сењана побеђује 30 Удбињана.

Већ је било речи о нерешеном мегдану Марка и његовог сестрића, када је победника одлучило Марково лукавство (СНП IIIр, 39). Иако на први поглед сиже о борби ујака и сестрића можемо прикључити обрасцу смене јуначких генерација, који наслеђује прастари космогонијски мит, посредни је двоструко изокретање овог предлошка – млађи јунак у већини варијаната је јачи противник, а до смене генерација још увек не долази. Највећем националном јунаку није дозвољено да тако оконча епску биографију и умре од руке смртника, макар и одличног јунака. Чак и сестрић, као релевантан наследник Маркове снаге, може бити само тренутно бољи, ујак још не предаје жезло.

Ако сада, сумирајући и митске и епске сижее, покушамо да успоставимо линију која почиње борбом старијег и млађег божанства, иде преко мегдана бога или културног хероја с чудовиштем, дивом, затим преко дуела јунака две генерације, а завршава се колективним сукобом формација неједнаких снага,

приметићемо све очитије удаљавање од почетне тачке. Трансформација протагониста толико је велика да не може увек бити речи о генеалошкој путањи. Повучена линија је претежно типолошка, будући да је једина константа победа слабијег над јачим противником. Управо овај митски заметак постао је у епској поезији основно херојско-етичко начело.

Извори и литература

Б – Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*. Београд: Гласник Српског ученог друштва, 1878.

Е – Геземан, Герхард. *Ерлангенски рукопис старих српско-хрватских народних песама*. Сремски Карловци, 1925.

СНП II – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. II. Сабрана дела. Књ. 5. Радмила Пешић, прир. Београд: Просвета, 1988.

СНП III – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. III. Сабрана дела. Књ. 6. Радован Самарцић, прир. Београд: Просвета, 1988.

СНП IV – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. IV. Сабрана дела. Књ. 7. Љубомир Зуковић, прир. Београд: Просвета, 1986.

СНП VI – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VI. – 2. државно издање. Љубомир Стојановић, прир. Београд: Државна штампарија, 1935.

СНП VII – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VII. – 2. државно издање. Љубомир Стојановић, прир. Београд: Државна штампарија, 1935.

СНП VIII – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VIII. – 2. државно издање. Љубомир Стојановић, прир. Београд: Државна штампарија, 1936.

СНП XIX – Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. XIX. – 2. државно издање. Љубомир Стојановић, прир. Београд: Државна штампарија, 1936.

СНП IIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића*. Књ. II. Живомир Младеновић и Владан Недић, прир. Београд: САНУ, 1974.

СНП IIIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића*. Књ. III. Живомир Младеновић и Владан Недић, прир. Београд: САНУ, 1974.

СНП IVр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића*. Књ. IV. Живомир Младеновић и Владан Недић, прир. Београд: САНУ, 1974.

ПЦХ – Милутиновић, Сима Сарајлија. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Добрило Аранитовић, прир. Никшић: НИП „Универзитетска ријеч”, 1990.

HNP – *Hrvatske narodne pjesme*. Odio 1, Junačke pjesme. Knj. 2. Stjepan Bosanac, ured. Zagreb: Matica hrvatska, 1897.

Библија или Свето писмо Старога и Новога завета. Београд: Библијско друштво, 1991.

Гилгамеш: сумерско-акадски еп о Гилгамешу. Београд: Драганић, 1998.

Грејвс, Роберт. *Грчки митови*. Београд: Фамилет, 2004.

Делић, Лидија. *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.

Делић, Лидија. „Марко Краљевић и Мина од Костура”: архаична упоришта и логика модификације сижејног модела”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 57, св. 3 (2009): 523–544.

Делић, Лидија. „Болани Дојчин” – путеви генезе и модификација певања о сукобу ’боланог’ јунака с Арапином”. *Жива реч*. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић. Посебна издања. Књ. 115. Мирјана Детелић и Снежана Самарџија, ур. Београд: Балканолошки институт САНУ: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2011. 105–125.

Детелић, Мирјана. *Митски простор и епика*. Посебна издања САНУ. Књ. DCXVI. Одељење језика и књижевности. Књ. 46. Београд: САНУ, 1992.

Елијад, Миџа. *Istorija verovanja i religijskih ideja*. I–III. Beograd: Bard-fin; Banja Luka: Romanov, 2003.

Enuma eliš: sumersko-akadski ep o stvaranju. Podgorica: Unireks, 2008.

Златковић, Иван. *Епска биографија Марка Краљевића*. Београд: Рад: КПЗ Србије: Институт за књижевност и уметност, 2006.

Иванов, Вячеслав В. и Топоров, Владимир Н. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974.

Караџић, Вук С. *Етнографски списи*. Сабрана дела. Књ. 17. Миленко Филиповић, прир. Београд: Просвета, 1972.

Караџић, Вук С. *Српски рјечник (1852)*. Сабрана дела. Књ. 11. Јован Кашић, прир. Београд: Просвета, 1986.

Криничная, Неонила А. *Персонажи преданий: становление и эволюция образа*. Ленинград: Академия наук СССР: Карелский филиал: Институт языка, литературы и истории, 1988.

Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.

Лома, Александар. „Свјатогор и Марко светогорац”. *Српско усмено стваралаштво*. Ненад Љубинковић и Снежана Самарџија, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008. 69–95.

Мелетинский, Елеазар М. „Предки Прометея (Культурный герой в мифе и эпосе)”. *Вестник истории мировой культуры*, 3 (9) (1958, май–јунь): 114–132. Материал размещен на сайте при поддержке гранта №1015–1063 Фонда Форда. <<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky15.htm>> 31. 10. 2012.

Мелетинский, Елеазар М. *Происхождение героического эпоса*. Москва: Издательство восточной литературы, 1963.

Meletinski, Eleazar M. *Poetika mita*. Beograd: Nolit, 1983.

Петковић, Данијела. *Типологија епских песама о женидби јунака*. Београд: Чигоја штампа, 2008.

Pešikan-Ljuštanović, Ljiljana. „Karakterizacija epskog junaka bojom”. *Folklor u Vojvodini*, sv. 8. Novi Sad (1994): 76–83.

Пропп, Владимир Я. *Русский героический эпос*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1958.

Путилов, Борис Н. *Русский и южнославянский героический эпос*. Москва: Сравнительно-типологическое исследование, 1971.

Puhvel, Jaan. *Comparative mythology*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1989.

Радуловић, Немања. *Слика света у народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.

Robinson, Herbert S. i Knox Wilson. *Mitovi i legende svih naroda*. Beograd: Rad, 1976.

Самарџија, Снежана. „Још једном о Облаку Радосаву”. *Фолклор, поезика, књижевна периодика*. Станиша Тутњевић, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010. 227–245.

Словенска митологија: енциклопедијски речник. Београд: ZERTER BOOK WORLD, 2001.

Сувајџић, Бошко. *Јунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2005.

Сувајџић, Бошко. *Иларион Руварац и народна књижевност*. Београд: Институт за књижевност и уметност: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.

The Book of Enoch, ch. 7. (1917). <<http://www.sacred-texts.com/bib/boe/boe010.htm>> 31. 10. 2012.

Ferdowsi. *The Epic of Kings or Shahname*. Iowa: Omphaloskerpsis: Ames, 2000.

Hesiod. *Teogonija*. Podgorica: Unireks, 2008.

Шмаус, Алојз. „Погибија војводе Момчила”. *Народно стваралаштво – Folklor*, VIII, св. 29–32 (1969): 19–31.

Danijela R. Petković

David and Goliath in a Serbian Manner
(Models of Syuzhet 'Fight Between Unequal Opponents' in Epic Folk Poems)

Summary

This article deals with different modalities of a Syuzhet scheme – the fight between unequal opponents in a selected corpus of epic folk poems. It investigates the mythological ancestors and epic descendants of Goliath and David, as well as the initial pattern of a fight between man and giant and its transformation in variants about duels with a stronger adversary and collective battles against more numerous enemies. It also views the opposite relation: the hero is stronger – the opponent weaker, i.e. the heroes are more numerous, the opponents few; that is an indicator of the initial model's deformation and the intrusion of reality.

Key words: Goliath, David, myth, epic poem, Syuzhet model, hero, opponent, duel, fight.